

Олександр КОНИК
Херсон

ФІНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДЕПУТАТСЬКИХ ЗАПИТАХ В ІІІ ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ

Депутатські запити як форма парламентської діяльності були передбачені російським законодавством і широко використовувались в Думах І і ІІ скликань (1906 – 1907 рік), в основному як засіб політичного тиску на уряд з боку лівих сил. Без помітного, втім ефекту, якщо не вважати таким передчасний розпуск як І, так і ІІ Думи і т.з. “третьочервневого перевороту” 1907 року.

В новій політичній ситуації, яка не має однозначного трактування в історіографії, але яка зазвичай визначається як “третьочервнева монархія”¹ парламентськими запитами, почав уже маніпулювати уряд. Запити за №№ 6, 7 і 9 щодо Фінляндії попри сувору зовні риторичку відповідали інтересам уряду Петра Столипіна, коли той твердою рукою взявся наводити порядок як в самій Росії, так і на її околицях.

З тим більшим запалом на околицях, бо це давало можливість позірно консолідувати великоросійську націю навколо державницької ідеї. В умовах поразки і відступу революції перекласти частину відповідальності за неї на “іногородців”, на прикладі жителів одних “окраїн”, в даному випадку Фінляндії, дати урок іншим, як-от українцям, полякам та іншому неросійському населенню “єдиної і неподільної”. Забезпечити на фоні втоми від революції ситуацію, коли – за класичним визначенням – “Од молдованина до фіна на всіх языках все мовчить. Бо благоденствує”².

В середині травня 1908 р. в стінах Таврійського палацу і розгорнулася бурхлива дискусія навколо “Фінляндського питання”. Розпочав її великою доповіддю Голова Ради міністрів П.А.Столипін на засіданні 5 травня, звинувативши Фінляндію в тому, що вона в недалекому минулому була розсадником сепаратизму і революційності, що “за 26 верст від столиці, від резиденції Государя, щохвилини готувалися злодійські замахы”³. Прем’єр закликав думців розібратися, в чому причина “ненормальних відносин, що склалися між державою і завойованою силою її зброї провінцією”⁴. Таким чином була задана тональність обговорення, визначена позиція уряду – ніяких суб’єктів міждержавних відносин, є держава і є завойована силою зброї провінція. Столипін зробив досить розлогий екскурс в історію питання. Треба було якось обгрунтувати чергову спробу цілковитого її підпорядкування Росії. Тому ключовим пунктом – з усього розмаїття актів – він вибрав положення Фрідріхсгамського мирного договору про те, що “фінляндські губернії” – “...будут отныне в собственности и державном обладании Империи Российской и к ней навсегда присоединяются”⁵.

Якраз відносно здійснення цього “обладання” в нових умовах, тобто “третьочервневої монархії”, Столипін і апелює до нових політичних сил та до національних почуттів росіян: “... з введенням нового ладу в Росії піднялась друга хвиля реакції, реакція російського патріотизму і російського національного почуття, і ця реакція [...] в’є собі гніздо саме в суспільних прошарках, в суспільних колах. [...] В минулі часи сам тільки Уряд мав турботу і обов’язок відстоювати історичні і державні надбання і права Росії. Тепер не те. Тепер Держава намагається зібрати розсипану хоромину російського народного почуття, і виразником цього почуття є ви, панове”⁶.

Скажемо відразу, далеко не всі панове, тобто депутати Думи з захватом поставляться до ідеї виконувати поліцейські функції стосовно кого б то не було, а тим більше Фінляндії, європейської за всіма мірками країни, хоч як ти її “губерніями” не називай, але в цілому промова мала успіх. Та і на закінчення оратор приготував пасаж, що мав і налякати, і підбадьорити, і заспокоїти: “... народи забувають іноді про свої національні завдання, але такі народи гинуть, вони перетворюються в назем, в добриво, на якому виростають і міцніють інші, більш сильні народи. Ми звертаємося до вас не за жертвою, ми не вимагаємо від вас пригнічення іншої, менш сильної народності, – ні, панове. Уряд просить від вас лише вашої моральної підтримки в тій справі, яку він вважає вірною”⁷.

Чого-чого, а моральної підтримки, бажаної урядом для інкорпорації чергової “окраїни” теперішня (третьодумська) більшість не пошкодувала. До виступу з цього питання записалося 23 депутати. Певна річ, усі не виступили. І закінчилося обговорення, власне, нічим – один з запитів було знято, два інших відхилено. Деякі ж депутати, як Пуришкевич, робили закиди і в бік Європи та світу, в тому сенсі, що ті для Росії не указ⁸.

Отже, і сьогодні може бути цікавим простежити основні моменти дискусії, систему аргументів, якою представники однієї нації намагалися довести право на володіння батьківщиною іншої нації.

Обговорення, відразу після Столипіна, розпочав депутат від Віленської губернії Замисловський. Його виступ можна назвати традиційним для представника правого думського табору – звинувачення в

привілеях, якими користуються фіни, в невдячності, в сепаратизмі, прошведських настроях, тощо. Цікавішим тут можна вважати деякі цитати. З газети “Фріа-орд”, 1902 рік: “... Поляки, малороси, остзейці, євреї, кавказці – жодна з цих груп неспроможна зібрати навколо себе решту... Ми зможемо стати ядром, навколо якого збереться решта опозиційних елементів. Ми зможемо сприяти організації сил ...”⁹.

Колоритним був виступ одного з лідерів правого крила, депутата Маркова (за думськими стенограмами Маркова-2, від Курської губернії, на відміну від Маркова-1, октябриста від Володимирської губернії). Проте сказане в запалі (а депутати не мали права читати свої промови) звучало іноді досить неоднозначно, як-от твердження Маркова-2 про те, що фінська культура є культурою тепличною, вирощеною на російському гної¹⁰. Закінчення ж у Маркова-2 безсмертне – Карфаген мусить бути зруйнованим – тобто “Російська держава завоювала Фінляндію для себе, для своїх російських зручностей [...] все інше нехай підкориться російським інтересам”¹¹. Для ще одного поборника російський інтересів, тепер уже з білоруських країв, з Могилівської губернії, депутата Ладомирського, особливо “оскорбительним” видалось те, що депутати фінського Сейму звертаються до царя фінською чи шведською мовою, як він каже, з перекладом тільки російською¹². Ладомирський також не забув на закінчення “... нагадати фінам, як і взагалі багатьом іногородцям, що земля завойована, земля, із-за якої проливалася російська кров, є російською землею”¹³.

Полемічний запал боротьби з фінською автономією приводив іноді навіть до вживання з думської трибуни української мови. Певна річ, в вигляді “малоросійського анекдота”. Правий депутат від Курської губернії Шечков у своєму виступі сконцентрувався на питанні, чи є війна носієм вищого права в міжнародних відносинах і відповідав на нього ствердно. Чесно, з його погляду, вирішували свої державні проблеми цар Петро і король Карл. А тепер фіни діють з-за рогу, “... нітрохи не ризикуючи собою, а тільки вбиваючи нас” Ще, до того ж, вони і закони самі для себе пишуть¹⁴.

Депутат Мотовилов, правий депутат з національної групи (на третій сесії, щоб не було непорозумінь, група ця конститується в російську національну фракцію) був небагатослівним, але чітким у викладі своєї позиції: “...обмежити фінляндське зло, огородити свавілля Фінляндії і зміцнити державні права нашої Росії”¹⁵.

Завжди гарячий та імпульсивний, Пуришкевич, ледь зійшовши на трибуну, заявив про те, що “...після двох днів промов зліва важко залишатись холоднокровним і об’єктивним”¹⁶. Надзвичайно високо оцінив промову Столипіна, сказавши, що той “...виголосив тут блискучу патріотичну промову, в якій окреслив з усією повнотою ту картину розкладу, що відбувається тепер у Фінляндії”¹⁷. Проаналізував теоретичну базу цього виступу, знайшов у ній “...масу фактів з праць Сергеевського, Бородкіна, Єленєва, Ордіна та інших знавців фінляндського питання”, і що взагалі “школа” Ордіна відчувається в усій його промові¹⁸. Правим це любо, їм приємно бачити на міністерській трибуні “...російську людину школи Ордіна, ніж, не дай Боже, щоб це коли-небудь сталося, професора по кафедрі виборзької літератури [...] “школи” Небогатова, Базена і Дрейфуса”¹⁹.

Основний же зміст промови самого Пуришкевича мусив розкрити, за його словами, як зневажається ім’я росіянина в Фінляндії²⁰ – тобто, власне, провокаційний. Він насичений історичними і юридичними викладками, латинськими цитатами тощо, закидами як в адресу недоброзичливої до росіян Європи, так і самих росіян – м’які занадто, серед якутів вони “об’якучуються”, серед німців “онімечуються”²¹. Пуришкевич сумував з приводу російської долі і ображав принагідно фінів: “...становище російської людини в Фінляндії тільки дещо краще становища єврея чи цигана.[...] Народ-переможець, народ-завойовник, народ, що володіє величезною територією перше місце серед держав світу, народ цей має під боком по суті комаху (насекомое, мовою оригіналу, О.К.) і ця комаха його душить”²². В розрухах недалекого минулого вбачає і позитивні моменти. Цитує Муравйова, який у 1863 році назвав щастям те, що поляки “збунтувалися”, бо якби вони “сиділи смирно, ми б продовжували спати, а років за три вони б викинули нас звідси як немовлят з люльки”, отже, щось подібне і тепер: “якби ми, заколисані мрією про законність і лояльність цього народцю[...] замріялись, то не підлягає жодному сумніву, наше майбутнє було б сумним у цій країні”²³.

Висновок з цього такий: саме праві в Думі, саме їх запити мусять бути memento mori і для Фінляндії, і для “російської дряблої влади”, що віднині має проводитися “яскраво окреслена російська національна політика, як по відношенню до усіх окраїн, так і до фінської окраїни зокрема”. Отже “...пора Росії опам’ятатися, пора це зарозуміле Велике Князівство Фінляндське зробити такою ж окрасою Російської Корони, як Царство Казанське, Царство Астраханське, Царство Польське і Новгородська п’ятина”, і, на думку промовця, справа до цього таки й дійде²⁴.

Останнім з записаних до виступу з питання запитів щодо Фінляндії, виступав депутат від Тульської губернії граф Бобринський 2-й, помірковано-правий, в майбутньому член національної групи. Його виступ справді можна назвати поміркованим. Було сказано, що питання стосується не лише Фінляндії, а правового устрою Російської імперії взагалі. В.О.Бобринський назвав провокаційним твердження соціал-демократа Гегечкорі про те, що фіни озброюються, щоб підтримати російський революційний рух; не погодився також з Пуришкевичем, що Фінляндію треба поставити на одну дошку з Царством Казанським

тощо²⁵. Фінляндія – провінційна автономія, згущувати атмосферу навколо неї вигідно певним політичним силам в російському суспільстві: “...очевидно, що соціал-демократії надто вигідно, якщо Державна Дума, якщо праві лави і, тим більше, якщо центр Державної Думи підуть тим шляхом, який їм вкажуть і з люттю, як депутат Пуришкевич накинувся на Фінляндію”²⁶. Бобринський-2 визнає факт переважання останнім часом у Фінляндії, особливо в фінському Сеймі соціал-демократів, але говорить, що Росія, яку цар тепер закликав до правового порядку, до народного представництва, не може входити ні в які стосунки з партіями, які “...заперечують народне представництво, замінюючи його диктатурою пролетаріату і повним безправ'ям”²⁷.

Стосовно соціал-демократів у Третій Думі, то вони були представлені, як і трудовики, але тієї свободи, що в перших двох Думах базувалася і на кількісному представництві, і на “підтримці вулиці”, тепер уже не було. З яскравими виступами, проте, виступили соціал-демократ Гегечкорі, депутат від Кутаїської губернії, і трудовик Андрій Булат, від Сувалкської губернії. Те, що їх виступи офіційно не оголошувались як виступи від імені фракції, але по суті це було так.

Адвокат за фахом Гегечкорі свій виступ побудував як заперечення звинувачень, які містилися у виступах багатьох правих депутатів відносно того, що фінські соціал-демократи готували збройне повстання проти російської присутності. Він доводить, що фінська організація “Войма” (“Сила”) не має нічого спільного з соціал-демократією, що вона в своїх протестах не виходить за рамки лояльності і легальності, що праві в Думі в даному разі, за його словами, “Своя своїх не познаша”²⁸. Гегечкорі іронізує з самої форми постановки питання, говорить, що створюється комедія, – треба показати, що нібито “російський народ”[...] дійшовши національної самосвідомості, вимагає загнудати окраїни, які надмірно зарвалися, і от створюються ці запити.[...] Своїми запитами ви створите у Фінляндії такий опозиційний рух, порівняно з яким Войма, вами роздута, виявиться жалюгідною цяцькою”²⁹.

Не міг соціал-демократ не скористатися трибуною для пропаганди своєї партії та її національної платформи, мовляв “...фінляндська демократія зрозуміла, що вона має бути солідарною з російською демократією, яка, щиро визнаючи права кожної нації, кожного народу на своє самовизначення, [...] не лише не буде нападати на чийсь свободи і права, а, навпаки, буде їх захищати”³⁰. Хочеться думати, що тут Гегечкорі не грішив проти своєї совісті і був щирим, як і в наступному епізоді. Він не погоджувався з вимогою ввести в Фінляндії жорсткий адміністративний режим з огляду на ту обставину, що вона стала своєрідним “заповідником революціонерів”: “...в Швейцарії і Австрії – сотні тисяч політемігрантів, що ж – на цій підставі інкорпорувати Європу? [...] невже ваша поліцейська совість не заспокоїться доти, доки весь світ не буде покладено до вашого підніжжя, поки всі поліції не будуть підпорядковані російській поліції”³¹. Закінчував Гегечкорі звичним для адвоката прямим зверненням, в даному разі до правих лав і традиційним же думським кліше про “весь російський народ”: “Ви хочете зробити з Фінляндії те, що ви зробили свого часу з Польщею, але запевняю вас, що цього разу вам це не вдасться, тому що російський народ, який не зацікавлений в придушенні фінляндської свободи, тимчасово послаблений, але не вбитий.”

Отже, грузин Гегечкорі виступав від імені російського народу, чи не один від лівих фракцій у понеділок 12 травня. Наступного дня лівих представляв трудовик Булат. Він, як і Гегечкорі, був юристом, і передусім звернув увагу на юридичну некомпетентність деяких учасників дискусії, зокрема депутата Замисловського, товариша прокурора судової палати. Запропонував правим своє бачення причин відвертого цькування національностей в III Думі: “не дає вам хвилини спокою те, що в Російській державі існує ще країна де, як зволите бачити, покидьки російського чиновництва, яких уже не можна помістити ні в Польщу, ні в Литву, ні на Кавказ [...] Там не діє російська нагайка [...] Ось підкладка фінляндського запиту”³². Булат добрими словами говорить про Фінляндію, називає її країною дещо більшої свободи, ніж Росія, і що там, як відомо, “людина складається тільки з двох частин, з тіла і душі, як і в усій Європі, і тільки в нас має ще і паспорт – третю частину. Відомо, що в Фінляндії паспортів не потрібно, прописується кожен – хто як хоче”. І от же, звертає увагу литовський депутат, доки не посилали туди Бобрікова, російських жандармів – доти там був мир, процвітання і мирні відносини з Росією, але як тільки “стали ви насаджувати свою жандармерію і нагайкову культуру, відразу з’явилися політичні злочини”³³. Досить ядовито було прокоментовано доповідь депутата Гололобова (був доповідачем від групи правих, які підписали запити щодо Фінляндії). Я.Г.Гололобов був землевласником з Катеринославської губернії, мав праві переконання, але був не найвправнішим оратором і став мішенню для саркастичного Булата за те, що Гололобов не обмежився роллю доповідача, а додав від себе, навіть “... від своїх виборців, котрі, мовляв, дали йому наказ: “треба підтягнути Фінляндію”. Ці виборці п.Гололобова – дійсно дивний народ: коли нас, трудовиків і взагалі величезну більшість членів Думи посилали в Думу, то завжди говорили: як би там щодо земельки, як би щодо робочих заробітків покраще, як би суди поправити, як би влаштувати так, щоб не треба було воєнних станів, а щоб і без них було добре і спокійно; а депутату Гололобову єдине що сказали – це “підтягніть Фінляндію”. Є й інші депутати з того ж Катеринослава, але вони щось нічого подібного не чули”³⁴. Загалом, на думку Булата, подібні запити тільки відбирають час від важливих питань – селянського, робітничого тощо, і інспіровані вони урядом, аби зняти з себе

відповідальність і перекласти її на “народне представництво”³⁵.

Своєрідне місце в цій дискусії зайняла доповідь лідера кадетів Мілюкова, депутата від Санкт-Петербурга. В нього пускали критичні стріли і ліві, і праві, і центристи. Неприйнятними для правих були принаймні дві позиції Мілюкова: кваліфікація ним маніфесту 22 жовтня 1905 р. для Фінляндії як такого, що відновлює “закономірний” порядок та його реалізм, що базувався, очевидно, на професійних знаннях історика: “...можна, звичайно, роздавити Фінляндію, це справа декількох корпусів. Але я запитую, чи зможете ви утримати плоди перемоги? [...] Чи не створите ви вічних нових труднощів у російській політиці в той момент, коли і старих вона має надто достатньо?”³⁶.

В цілому ж промова Мілюкова являла собою теоретичну дискусію з Століпіним. Він розглядає перипетії сейму в Борго, політику шведських королів, Наполеона Бонапарта, Олександра I, аналізує державно-правові акти, акти публічного права. Це було таке плетиво історичних фактів, з яких кожен міг брати, що йому хотілося. Депутат Шечков, про якого вже йшлося, зробив, наприклад, висновок, що Мілюков уже “відтяв частину батьківщини”³⁷.

До виваженого розгляду справи, а не “тонких мережив історичних коментарів” закликав депутат від центру Уваров (Саратовська губернія). Він бачить причини такої уваги до історії в бажанні опонентів підірвати позиції один одного, і не дуже зважає на авторитет Мілюкова. Він звертає увагу на те, зокрема, що усі ці акти – Фрідріхсгамський договір, сейм в Борго і т.д., всі вони можуть мати різні тлумачення. Зачисливши Мілюкова до лівого табору, Уваров закінчує свою думку таким чином: “...тлумачення фінляндців, зокрема те, яке ми чули з лівої сторони, в довгій промові професора Мілюкова – усе це більш чи менш короткий переказ фінляндських способів тлумачення цих законів”.

Зрештою, жоден з запитів на цій сесії не пройшов, вони були відхилені, і “фінське питання” праві змогли “вирішити” лише в 1910 році.

¹История СССР с древнейших времен до наших дней. Серия первая. Том VI. Россия в период империализма (1900 – 1917). – М., 1968. – С. 339.

²Шевченко Т.Г. Твори: в 5-и т. Т. 1. – К., 1984. – С. 283

³Государственная дума. Стенографические отчеты. III созыв. I сессия. Ч. 2. – СПб., 1908. – ст. 2928.

⁴Там само, ст. 2929.

⁵Там само, ст. 2934.

⁶Там само, ст. 2939.

⁷Там само, ст. 2940 – 2941.

⁸Государственная дума. Стенографические отчеты. III созыв. I сессия. Ч. 3. – СПб., 1908. – ст. 703.

⁹Государственная дума. Стенографические отчеты. III созыв. I сессия. Ч. 2. – СПб., 1908. – ст. 2946.

¹⁰Государственная дума. Стенографические отчеты. III созыв. I сессия. Ч. 3. – СПб., 1908. – ст. 373.

¹¹Там само, ст. 388.

¹²Там само, ст. 619.

¹³Там само, ст. 625.

¹⁴Там само, ст. 626, 632.

¹⁵Там само, ст. 663.

¹⁶Там само, ст. 687.

¹⁷Там само, ст. 687.

¹⁸Там само, ст. 688.

¹⁹Там само, ст. 688.

²⁰Там само, ст. 689.

²¹Там само, ст. 690.

²²Там само, ст. 697.

²³Там само, ст. 703 – 704.

²⁴Там само, ст. 700 – 701.

²⁵Там само, ст. 705, 707.

²⁶Там само, ст. 706.

²⁷Там само, ст. 706.

²⁸Там само, ст. 403, 407.

²⁹Там само, ст. 339, 407.

³⁰Там само, ст. 405.

³¹Там само, ст. 409.

³²Там само, ст. 648.

³³Там само, ст. 654, 656.

³⁴Там само, ст. 659.

³⁵Там само, ст. 660.

³⁶Там само, ст. 418, 445.

³⁷Там само, ст. 627.